

УДК 811.161.2'38

Криштанович І.В., кандидат філол.ологічних наук н., асистент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Ментальні витоки мовного образу автора у творчості Юрія Федьковича

Розглянуто риси та чинники створення ментальності українського народу, які мали вирішальний вплив на формування образу автора у творчості Ю.Федьковича, зокрема волелюбність, географічний вплив, психологічні мотиви сприйняття дійсності.

The article dwells on the factors that formed mentality of Ukrainians and had enormous impact on the formation of author's image in Yu.Fedkovych's works. These factors are love of freedom, influence of geographical element as well as psychological motives of understanding of reality.

У сучасному мовознавстві актуальним є вивчення мовної особистості через призму національної свідомості автора художнього тексту. Від часу української державності в україністиці спостерігаємо стійкий інтерес до вивчення українського національного характеру. Ця проблема досить актуальна для України, де тисячоліттями нищилася національна ідея.

Ідіостиль письменника, як і мовна особистість узагалі, формується як особистісними, так і загальнонародними рисами мовної практики в конкретному мовному і суспільно-політичному середовищі. З'ясування цих рис, їх впливу на митця та продукт його діяльності становить як спеціальний, так і суспільний інтерес.

До розгляду національних особливостей, відображених у мові, зверталися і звертаються вчені теоретики і практики, зокрема О.Потебня [8], В.Виноградов [1], О.Кульчицький [6], Б.Цимбалістий [9], Ю.Караулов [3], С.Єрмоленко [2], В.Кононенко [5], В.Русанівський [8], Р.Кіс [4] та ін.

Кожна мовна особистість долучилася до творення національної мовної картини світу. Такою особистістю був Юрій Федькович, поява якого в літературі на Західній Україні в 2 пол. XIX ст. знаменувала початок пріоритетності народного напряму розвитку української літературної мови.

З'ясуємо, як ментальні чинники впливали на формування художнього мовомислення Ю.Федьковича.

Етнопсихологи визначають українську душу як у її емоційно-почуттєвій, поетично-пісенній цілісності, так і в конкретних проявах на підставі певних світосприймальних настанов.

“Ментальність – це спільне “психологічне оснащення” представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вра-

жень інтегрувати свідомістю певне світобачення. Воно й визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний “зріз” суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу”, – писала В.Храмова [10, 4]. Якою ж є українська ментальність?

О.Кульчицький пропонує “генетичне пояснення української психіки з відповідними світосприймальними настановами” [9, 51]. Він, зокрема, визначає чинники, які вплинули на формування української душі, психічних властивостей українця. “Ті чинники – це расовий, географічний, історичний, соціологічний і культуроморфічний – треба розглядати, – підкреслює дослідник, – не тільки динамічно, себто не тільки з погляду чинників, що формують психіку, але одночасно і статично як висліди формуючої дії, як вияви сформованої психіки в історичному, соціальному, культурному житті” [9, с. 51].

У расовому аспекті О.Кульчицький визначає українську психіку як остійську, оскільки “заокругленість тіла і обличчя, що немов змагають стати зосередженою в собі кулею, доосередність загалу рухів, міміка, часть примкненого ока, а теж і усміху, що з периферії обличчя концентрично немов спливає устами у власне нутро, – вказують, за Клявсом, на психічну схильність залишатися в собі, у власному нутрі” [9, 52]. “Таким чином, – робить висновок дослідник, – найбільш характеристичні для остійської зосередженості – **це тип почуттєвих явищ** (виділено нами. – О.К.), що їх у психології називаємо настроями” [9, 52].

Цікавим для нашого дослідження є визначений О.Кульчицьким геопсихічний аспект української ментальності. “Завдяки відчуттю в краєвид людина зливається з ним внутрішньо, підні-

мається уявним внутрішнім зусиллям разом з узгір'ям угору" чи "розлягається степом", що залишає психічні наслідки, які оформлюють душу" [9, 53]. Отже, залежно від того, в якій місцевості народилася людина, в неї формуються ті чи інші риси характеру, світовідчуттєві настанови.

Є відмінність у характерологічних рисах людей, які народилися в степовій зоні чи в лісистій місцевості. "Вчування в процесі природи, властиві степовому середовищу, наскільки вони нерідко відзначаються стрибковистістю й зламним характером переходів, схилає до непостійності й контрастності чуттєвого життя" [6, 712], а "географічне середовище смуги лісостепових величин своїм теплішим і сухішим підсонням, своєю розмірно значною силою соняшного світла впливає в соматопсихічному прошарку психіки на самопочуття й життєвий настрій в напрямі життєрадісності й оптимізму" [6, 711]. І, звичайно, інші риси будуть мати люди, які проживають у гірській місцевості.

Юрій Федькович народився в гірському гуцульському краї, де чарівність гір, природи породжує нестримне відчуття краси, але одночасно цей край є досить суворим і вимагає від людей сили, відваги, мужності, витривалості, щоб вижити. Там холодні довгі зими, коротше літо, немає умов для землеробства, і люди вирощують худобу: овець, корів, випасаючи їх на полонинах; сплавляють ліс, заробляючи тим на прожиття. Тому гуцули більшою мірою, ніж деінде, залежать від милості природи, і це, звичайно, відбивається на їхньому світосприйнятті. Юрій Федькович був залюблений у своє Підгір'я і неодноразово описував його з великою любов'ю і ніжністю:

*Ци знаєш, де ті сині наші гори,
Де Черемшу, де буйного ізвори,
Де рутин цвіт з барвінком зеленіє,
Де Божий дух на землю з неба віє?*

*Ци знаєш де, ци знаєш, моя доле? –
Туда, туда підемо, мій соколе* (Т.1, "Русь", 33).

Хоч Ю.Федькович покинув рідні сторони, рідний край дуже рано, все ж гірська природа лишила в його душі незатертий слід. І то було перше джерело його поетичної вдачі. У своїх писаннях він часто згадує і Сокільський, і Бісків, і Чорногору. Юрій Федькович зберіг у повістях назви населених пунктів, де відбуваються події, описані в них. Ось, наприклад, у "Любі-згубі": "Від нас знов ходжують аж до шістьох сіл на храми – ходять до Сергіїв, у Плоску, до Тораків, до Киселиців, у Дехтинець і Довгополе, – у Молдовицю... Бо Сторонець, знаєте, перше село на всі буковинські гуцули, та ми не хотіли б сорому набратися, а ми парубки вже тільки ні". Або: "Жидів з оковитими горівками позапovídую вам

аж з Вижниці, музику заповідь вам місяцем уже наперед аж до самої Глиниці або Тяр аж із Сочави, що як вам потягнуть смиками, то серденько лиш як на ниточці дригає" (Т.2, "Люба-згуба", 4). Так топонімічні назви конкретизують реальні події. Серед усіх сіл письменник все ж таки виділяє рідний Сторонець – воно найкраще, наймиліше сердцю.

Для Ю.Федьковича, як і всіх його земляків, притаманне фаталістичне сприйняття дійсності, невідворотності долі, що спричинене саме залежністю від примх природи і тим, що дуже багато часу гуцули проводять на самоті: чи то в горах, пасучи худобу, чи займаючись ремеслом. Оселі їхні також знаходяться на значній відстані одна від одної. Живучи в гірській місцевості, люди, як ніде інде, усвідомлюють себе дітьми природи. Яскравим прикладом є вірш Ю.Федьковича "Одних виучують писарить..."

*Одних виучують писарить,
А другі пнуться аж в попи;
А я лиш співанки на швару
Хотів пояти, да й те.
Мені не повелось небого!..
Да що робити? – Бити з Богом
Ніхто не буде ся!.. Мабіть,
Така вже доля або світ* (Т.1, 322).

Але не тільки сумні мотиви, не тільки біль і невиправдані сподівання може принести доля, але й щастя – у роботі, любові, боротьбі не заради власного задоволення, а для блага рідного народу, держави України:

*У науці, у розраді
України доля,
А в залізі та у крові
України воля;
А у пісні голоснії
України слава!
Благословіть Україну,
А я заспіваю* (Т.1, „З окрушків”, 356).

У книзі "Буковина: Загальне краєзнавство", яка була надрукована німецькою мовою в 1899 році в Чернівцях і перевидана у 2004 році як німецькою, так і в перекладі українською, зазначено: "Провідний тон, яким відзначається русинська народна поезія, – меланхолійний. Давні русинські народні пісні, у більшості яких ідеться про Україну, різні як за текстом, так і за мелодією, але ж завжди або у більшій мірі сумні..." [11, 103]. Спостерігаємо ці риси й у творчості Ю.Федьковича, зокрема у філософських роздумах про кохання, життя і смерть...

*Без милого нема в світі ніякого діла,
Без милого світ, як гарешт,
А хата, як трунва.
Без милого життя – гробом,
Пурпури – коруни
Нащо здались без милого?
Носить їх здорові!* (Т.1, „З окрушків”, 356).

Життя без любові, без взаємності порівнюється зі смертю, а подекуди призводить і до того, що закоханий покінчує життя самогубством. Такі мотиви присутні як у народній творчості, так і в творчості письменників, зокрема в прозових творах Ю.Федьковича “Люба-згуба”, “Хто винен”, “Серце не навчити”, “Лелії могила, або Довбушів скарб”. Ніякі багатства світу не можуть замінити кохану людину. Юрій Федькович знав це з власного життєвого досвіду. Не судилося йому зазнати щастя взаємного кохання. У 1859-1861 роках полк, у якому служив Юрій Федькович, стояв у Чернівцях. Тут молодий поет відвідував вечори, організовані німецькою творчою інтелігенцією на квартирі вдови-німкені Марошані. Душею цих вечорів була вродлива дочка господині Емілія. Вона грала на фортепіано, гарно співала, цікавилася літературою. Юрій та Емілія покохали одне одного, та побратися їм не судилося: Федькович мав офіцерський чин, а за одруження офіцера вимагалися великі гроші, яких у закоханих не було. Так і прожив поет усе життя нежонатим, а своє почуття засвідчив у творчості.

Наскрізним у творчості Ю.Федьковича став єдиний жіночий образ, як ікона – образ матері. Дослідники українського менталітету (В.Храмова, О.Кульчицький, Б.Цимбалістий) доходять висновку, що жінка-мати має особливе значення в житті українців. “Коли запитувати багатьох українців про їхнє дитинство, – пише Б.Цимбалістий, – найчастіше чуються спогади, нав'язані глибокою любов'ю і пієтизмом до матері. Постать батька зате виходить у тих спогадах бліда, невиразна, мовби вона не мала ніякого значення для їх життя і розвитку” [9, 85]. Саме мати перебуває з дитиною від дня її народження, піклується, обдаровує теплом, ласкою, любов'ю, батько ж цікавиться нею менше і є грізним, недоступним, лише караючим авторитетом. Так склалося і в житті Ю.Федьковича. Письменник з любов'ю і ніжністю ставився до матері протягом життя і гнівався на батька, навіть відрікався від нього, називаючи себе сином простого гуцула Івана Косована, що, звичайно, було тільки його вигадкою. Тому, природно, в ліриці домінує образ матері:

*Ой, хвилі, ви, хвилі, чорні та студені,
Коби ж то до вас я примівки хоть знав!
Сказав би я нестись до рідної нени,
Як лебідь той білий, на вдвір'я би впав
Тай заспівав, заголосив усіх співанок, –
Ненька би ся здогадала, що я її синок...
(Т.1, “До М.Дучака у славній Заставні”, 137).
Полинув би до рідної неньки лебедем, бо:*

*Ой леліяла го, колисала,
В шовкове пір'я спати клала,
Волоськов піснев го коїла,*

Росов дунайськов го поїла (Т.1, “Золотий лев”, 113).

Випестувала мати сина, та, на жаль, не собі на втіху, а цісареві. Матір з поезії Ю.Федьковича “Золотий лев” самовіддана – вона своїми *крававими руками, крававими пальчиками* заробляла золотого лева, *аби лиш грошики збити, за тебе, синку, заплатити У цісаря молодого:*

*А ви, крававі мої пальчики,
Розпадайтеся на кавальчики,
Кождий кавальчик на три часті,
Аби-то багато, багато впрясти,
А впрясти тоненьку, як шовк, прежу,
Бо тото, ой тото за мого,
За мого сина молодого!* (Т.1, 115).

Любов сина до рідної неньки, туга за нею передає психічний стан ліричного героя, готового стати дезертиром, щоб *дрівець єї врубатоньки, би хатку нагрів:*

*І схопився, поломінь,
Полетів, як птах,
А вітер з ним не йде вдогінь,
Бо годі му так;*

*Бо він летить до матоньки
Старої домів,
Дрівець єї врубатоньки,
Би хатку нагрів* (Т.1, “Дезертир”, 44).

Така самозречена материнська любов і формує прив'язаність до неї дітей, а в цілому заслуговує високої оцінки таких рис характеру, як доброта, добродушність, лагідність, ніжність, м'якість, сердечність, співчутливість, якими відзначаються українці. “Звідси також втеча українця до життя в малому гурті, спаяному теплом, сердешністю взаємин, а зате брак мужесько-здобувчої настанови до зовнішнього світу. Це типова жіноча настанова. Український “батько-отаман”, як ідеал, це не тип німецького чи англійського воєнного провідника, відважного, енергійного, маломовного і дещо аскетичного, але це отаман, що всіма опікується, дбає за всіх, є вирозумілий до кожного, спільно нараджується перед рішенням, отож – отаман з “материнськими рисами” [9, 87], – до такого висновку приходять Б.Цимбалістий. Саме такі риси притаманні Федьковичевим героям-ватажкам (поема “Лук'ян Кобилиця”, драма “Хмельницький”), і це стає на заваді досягнення поставленої мети – боротьби за незалежність країни, щастя рідного народу.

До депутатів, що зібралися на раду, Лук'ян Кобилиця звернувся зі словом, у якому закликав до боротьби, осудивши несправдливую щодо українців колоніальну політику австрійського уряду, самого цісаря. Тут проявилася ще одна риса української ментальності – надання значення, часто надмірного, “радї”, “вічам”:

*Скочив Лук'ян із-за стола:
“А сором-бо, браття,*

*А сором-бо журитися
У гуцульській хаті!
Наші батьки не журились
Та й нам не конче
Журитися! Наша правда
Велика, як сонце,
Ми не платим цісарцину,
Щоб німці з-за того
Справляли кайданячко.
На руки, на ноги.
Ми не даєм до прийому
Сини наші бідні,
Щоби цісар бенкетував
За них собі в Відні* (Т.1, “Лук’ян Кобилиця”, 169).

Авторитет матері настільки високий у житті українців, що і до рідного краю звертаються, як до матері: *Україна-мати, Ненька-Україна*. Ю.Федькович неодноразово вживає лексему *мати* стосовно України:

*А та мати Україна,
Та болізна мати,
Вмивається кривавими,
Під хрестами стоя!*

(Т.1, “Осьмий поменник Тарасові Шевченкові на вічну пам’ять”, 345).

Глибoki асоціації недолі своєї матері-землі поет підсилює епітетом *болізна*, а сльози у неї *криваві*. Народ відповідно називає *синами*:

*Вінець мартира на голов
Кривавий, глоговий,
Як та доля України...
А й ми єї діти!..
Зоре моя вечірняя,
Єдиний мій світе, –
І ми сини України...
Я пан над панами! –*

Література

1. Виноградов В.В. Избранные труды о языке художественной прозы. – М.: Наука, 1980. – 358 с.
2. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наук. думка, 1987. – 243 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 262 с.
4. Кіс Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). – Львів: Літопис, 2002. – 302 с.
5. Кононенко В. Мова. Культура. Стиль. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 460 с.
6. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. – Загальна частина: Перевид. в Україні. – Репринтне відтворення видання 1949 р. – К., 1995. – С. 708-718.

*Як пропаде Україна,
То укупі із нами* (Т.1, “Капрал”, 56).

Письменник не відділяє свою долю від долі рідного краю, України, а оскільки вона нещаслива, то і він не може бути щасливим. “Навальне зростання національної самосвідомості, – зауважує В.Храмова у статті “До проблеми української ментальності”, – має йти передусім у напрямку усвідомлення: лише Воля, Правда і Доля усього народу, тобто державна незалежність демократичної, правової України є запорукою Волі, Правди й Долі кожного. І амбівалентно: тільки Воля, Правда й Доля кожного є умовою Волі, Правди й Долі всіх” [10, с. 23]. Ю.Федькович розумів важливість національного самоусвідомлення і формував його у народу через свої поетичні твори, звертаючись до почуттів гордості, вольнолюбства гуцулів, не відокремлюючи їхнє життя від загальноукраїнського.

Отже, на формування образу автора у творчості Ю.Федьковича чи не вирішальний вплив мали національні особливості українського народу та превалювання в його характері українських (гуцульських) ментальних рис. Це знайшло своє відображення в жанровому, тематичному, стилістичному спрямуванні творчості та відповідній словесно-образній структурі його текстів.

Використані джерела

- Т.1 – Писання Осипа Юрія Федьковича: У 4-х т. – Т. 1. Поезії. / 3 автографів уперше вид. І.Франко. Передм. І.Франка. І повне і крит. вид. – Львів: З друк. і наук. товариства ім. Т.Шевченка, 1902. – XXII+806 с.
- Т.2 – Писання Осипа Юрія Федьковича: У 4-х т. – Т.2. Повісті і оповідання / 3 першодр. і автогр. зібрав, упорядкував і пояснив О.Колесса. Передм. О.Колесси. – І повне і крит. вид. – Львів: З друк. т-ва ім. Т.Шевченка, 1902. – X+495 с.

7. Потебня А.А. Собрание трудов. Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
8. Русанівський В.М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності // Мовознавство. – 1993. – №6. – С. 3-13.
9. Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
10. Храмова В. До проблеми української ментальності. Замість передмови // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 3-35.
11. Die Bukowina. Eine allgemeine heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – Czernowits, 1899. – Чернівці: Вид-во “Зелена Буковина”, 2004. – 488 с.